

AKP'DE KADINLARIN SİYASETİ: PARTİ, PARTİ KADIN KOLLARI, KADIN SEÇMENLER*

Dr. Öğr. Üyesi Nur Sinem Kourou

İstanbul Kültür Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-5063-7910

Öz

Siyasetin *kadınlaşması* (İngilizce kavramıyla *feminization*) üzerine yapılan araştırmalar, kadınların siyasi katılımını ve temsilini ardışık ve ilişkisel bir süreç olarak göstermektedir. Ancak, özellikle muhafazakâr-sağ partiler ve kadınların bu partilerdeki siyasal aktivizmi hakkında yapılan yeni analizler, siyasette giderek artan kadın varlığına, kadın sorunlarına ve bu sorunların temsiline feminist bir cevap verememektedir. Bu çıkarımların uyandırdığı merak ile bu makale, Türkiye'deki muhafazakâr-sağ siyasetin temsilcisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) örneği üzerinden siyasetin kadınlaşması ve toplumsal cinsiyet politikalarının anti-feminist doğasının nasıl bir arada olabildiğini incelemektedir. Araştırma, partiye bağlı kadın kolları ve partiye oy veren kadınlar üzerine nitel araştırma yoluyla gerçekleştirilmiş olup, kadınların siyasi katılım sürecine odaklanmaktadır. Araştırmanın ortaya çıkardığı temel bulgu ise AKP'de kadınlaşmanın ve anti-feminist politikaların birlikte var olabilmesidir. Parti, anti-feminist koşullar olarak kabul edilen belirli sınırlar ve kısıtlamalar sunarken, kadınlar bunlara uyum sağlayıp, siyasi aktivizmlerini kadın kollarına katılarak ve dünya görüşleriyle denk düşüğünü düşünüp partiye oy vererek stratejik bir şekilde sürdürmektedir. Bu bağlamda, kadınların siyasetteki varlığı, kadınlar için literatürün beklediği köklü ve etkin bir dönüşüm getirmemektedir.

Anahtar Sözcükler: AKP'nin kadın siyaseti, Kadınlaşma, Anti-feminizm, Kadın kolları, Kadın seçmen

Women's Political Participation in the AKP: Party, Party's Women Branches and Women Electorates

Abstract

Research on feminization process shows women's political participation and representation as a sequential and relational process. However, emerging studies on conservative/right-wing parties and the political activism of women in these parties reveal that the increased presence of women in politics does not necessarily provide a feminist response to women's issues, nor does it necessarily help the representation of both women and these women's issues. With this curiosity in mind, this article examines how feminization and anti-feminization processes have coexisted in a right-wing political party in Turkey: the Justice and Development Party (AKP). It focuses on the political participation process of women through qualitative research on the party's women's branches and party's women voters. My research findings show feminization and anti-feminism have coexisted in the relationship between the party and women. While the party provides certain limits and boundaries which are considered as anti-feminist conditions, women, on the other hand, strategize their political activism by conforming to those limits. To that end, the high number of women in politics does not bring a substantive transformation for women.

Keywords: AKP's woman politics, Feminization, Anti-feminism, Women's branches, Women voters

* Makale geliş tarihi: 19.06.2023
Makale kabul tarihi: 04.03.2024
Erken görünüm tarihi: 25.03.2024

AKP’de Kadınların Siyaseti: Parti, Parti Kadın Kolları, Kadın Seçmenler

Giriş

Son yıllarda, Türkiye siyasetinde kadın aktörlerin sayısı hem parti üyesi ve aktivisti hem de yerel ve ulusal meclislerde temsilci olarak artış göstermeye başladı. Kadın ve siyaset literatürü ise bu sayısal artışın siyasetin gündeminde etkin bir toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımına yer açacağını öngörmektedir (Lovenduski, 2005; Mansbridge, 1999; Wängnerud, 2009). Ancak Türkiye’de AKP hükümetinin toplumsal cinsiyet rejiminin ürettiği politikalar incelendiğinde bu durum farklılık göstermektedir. Örneğin; 2011 yılında Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı’nın yerine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla hükümet, anti-feminist politikaları bir anlamıyla kurumsallaştırmaya başlamıştır. Bir başka ifadeyle hem isimde hem de politikalarda “kadın” ortadan kaldırılmıştır (Ulusoy, 2013). Yine 2015 yılında kürtaj ve sonrasında gelen resmi-dini nikah tartışmaları hükümetin toplumsal cinsiyet ve kadın meselesine yaklaşımını pekiştirirken, 2020’li yıllarda Türkiye’nin İstanbul Sözleşmesi’nden çekilmesi kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu ve öncesindeki kararlarla hükümet ajandasında artan toplumsal cinsiyet karşıtlığı söylem ve politikalar, AKP’nin İslamcı-muhafazakâr ideolojisinin kadın politikalarına yansımaları göstermektedir. Peki, AKP’nin anti-feminist toplumsal rejimi çerçevesinde kadınların bu partiye olan ilgisi, desteği ve katılımı nasıl açıklanabilir?

Mevcut literatürün, kadınların AKP’ye olan eğilimini anlatmada yetersiz kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta bunu daha da genişleterek sadece Türkiye’de AKP’yi konu ederken değil, dünyada kadınların muhafazakâr-sağ ve son yıllarda yükselen popülist sağ partilere olan ilgisini açıklama konusunda da aydınlatıcı ya da ikna edici bir perspektiften yoksun olduğu iddia edilebilir. Bu makale, bunun çeşitli sebeplerinden bir tanesinin literatürün kadınların siyasal katılımından ziyade temsiline odaklanması olduğunu iddia etmektedir. Temsildeki kadın sayısına, temsilci kadınların siyasetteki rollerine, yaptıklarına ve yapamadıklarına odaklanan araştırmalar, kadınların katılım düzeylerindeki deneyimini göz ardı etmektedir. Her ne kadar Lovenduski *Feminizing Politics* (2005) kitabında “kadınların siyasallaşması ya da siyasetin kadınları içermesi bir

süreçtir” dese de, onu takip eden araştırmacılar çoğunlukla bu sürecin temsil kısmına odaklanmıştır.

Türkiye’de ise temsil nadir ve önemli çalışmalar dışında çoğunlukla verili kabul edilmiş ya da sayıları az olan yerel ve ulusal kadın meclis üyelerinin deneyimlerinden ziyade siyasetin kadınları dışlayan yapısı incelenmiştir. Son yıllarda ise kadınların temsilinde her siyasi partinin kendine özgü bir yol ve yöntem izlediği (Drechselova, 2020: 53) tek ya da karşılaştırmalı siyasi parti araştırmalarında ortaya çıkmıştır. Bunların ilki Arat’ın (1999) Refah Partisi Hanımlar Komisyonu deneyimine odaklanarak İslamcı kadınların birer parti aktivistine dönüşme süreçlerini incelediği çalışmasıdır. Taşdemir (2013) yayınlanmamış doktora tezinde kadınların, Kürt siyasetindeki siyasallaşmasını ve kurulan partilerde yarattıkları *kadınlaşma* sürecine odaklanmıştır. Bu çalışma Lovenduski’nin kavramını çok ayrıntılı bir biçimde Kürt kadınlarının siyasal aktivizminde test etmiştir. Yine Yaraş (2019) ve Çavdar (2022) kadınların AKP’ye olan eğilimlerini anlamaya çalışmıştır. Bu çalışmaların Türkiye özelinde sağladıkları birikimin yanı sıra özetle ortaya koydukları argüman muhafazakâr kadınların siyasal tercihlerinde (seçmen ya da aktivist olarak) din motivasyonlu ideolojik formasyonlarının ve materyal kaygıların etkili olduğudur. Yeni dönemde parti eksenli çalışmalara eklenen siyasal temsil araştırmalarında ise Koyuncu ve Sumbaş (2016) dikkatleri yerel siyasetteki kadın temsiline çekmiştir. Yazarlar, özellikle kadın belediye başkanlarının sistemde yol açabilecekleri yapısal dönüşümün altını çizirken, bir “rol model” olarak da kadınların siyasal becerileri hakkındaki önyargıların kırılmasındaki işlevlerini öne çıkarmıştır. Yine Sumbaş (2020), yerel siyasette kadınların temsilinin düşüklüğünü incelediği çalışmasında kadınların karşısına çıkan farklı sınırların ve bu sınırları kuran erkek egemen yapının altını çizmiştir. Tüm bu birikimin üzerine inşa edilen bu çalışmada merkeze alınan soru, “partinin anti-feminist politikaları çerçevesinde kadınların AKP’de siyasetçi, aktivist ve seçmen olmasını nasıl açıklayabiliriz” sorusudur.

Bu soruların cevapları, kadınların siyasete katılım süreçlerinde partinin hem genel hem de toplumsal cinsiyet rejimi ile baş etmek ve onu yönetmek için kurdukları stratejilerde ve partiyle beraber oluşan siyasal aktörlüklerinde yatmaktadır. Bu makalede, Childs ve Webb’in süreç olarak kadınların, “siyasete katılımı ve entegrasyonu birbirinden farklıdır” (2012: 35) argümanından yola çıkarak çalışmanın odağını kadınların temsilinden, kadınların siyasal katılım sürecine taşıyorum. Bu çalışmaya başlarken, AKP’de siyasetin *kadınlaşma* sürecinin aşamaları ve aktörleri üzerine sıklıkla düşünüyordum. Sadece partiye, partinin kadın aktivistlerine ya da seçmenine odaklanarak yapılacak bir incelemenin kaçıracağı noktaları göz önünde bulundurarak, aralarındaki ilişkiyi ele almaya karar verdim. Literatürde de bu konuya eğilen önemli eserler

bulunmaktadır. Childs ve Murray (2014), siyasal partilerdeki *kadınlaşma* süreçlerinde kadınların siyasal katılımının aktivist ve seçmen düzeyindeki analizlerinin önemini altını çizmektedir. Yine, Childs (2008) *kadınlaşma* sürecinin aktörleri olarak kadın seçmenleri, kadın parti aktivistlerini, parti liderini ve yerel ve ulusal düzeydeki kadın temsilcileri olarak sıralamaktadır. Bu noktadan hareketle, bu çalışma, AKP ve kadın ilişkisini anlamak için parti kadın kolları başkanlarından parti aktivistlerine, oradan da kadın seçmenlere uzanan çok düzeyli ve aktörlü bir mekanizmayı ve süreci incelemektedir. Parti, bu sürecin yapısal alanıyken kadın seçmen ve aktivistler ise stratejik aktörleridir. Bir başka ifade ile, ataerkil yapıyı temsil eden ve ona uygun sınırlar çizen parti ile kadın aktörlerin kurduğu stratejiler, kurulan bir pazarlık çerçevesinden ele alırken bu süreç, Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık (1988) kavramıyla değerlendirilmektedir.

Siyasetin sınırlarını keşfeden kadın aktörler, bu sınırlar ile baş etme stratejileri geliştirirken bir yandan da siyasetteki ömürlerini uzatmak ve değerlerini artırmak için bu sınırları yeniden üretmektedir. Siyasi ömürleri biraz da buna bağlıdır. Böylece, bir pazarlık içerisinde kadınların öğrenme ve hayatta kalma stratejileri onlara aktif birer rol verirken, var olan sınırların içerisinde kalmaları ve sistem için bir tehdit oluşturmama gayretleri de kadın aktörlerin teslimiyetçi yönünü ortaya koymaktadır. Özetle, bu çalışmada, kadınların siyasal katılımına odaklanırken temsilden önce kadınların biriktirdiği siyasal aktivizme, bunun içeriğindeki tansiyonla nasıl baş ettiklerine ve AKP'de kadınların anti-feminist bir çerçevede inşa ettikleri siyaseti anlamaya çalışıyorum.

Çalışmada parti, parti kadın kolları ve kadın seçmen düzeylerine odaklanırken önce partiyi ataerkil bir alan olarak tanımlıyor ve ürettiği anti-feminizm çerçevesinde kadın aktörlerin nasıl hareket ettiğini inceliyorum. Bu noktada, kadın aktivistlerin siyasete katılma ve siyasette hayatta kalma motivasyonlarını takip ederken, parti ve kadın seçmeni buluşturmalarından kaynaklanan siyasal güçlerini de gösteriyorum. Seçmen düzeyine bakarken de oy verme davranışına, parti ve seçmen tarafından yüklenen anlama ve kadın seçmenlerin kuvvetle sahip çıktıkları siyasal eyleycilikleri, AKP üzerinden sağladıkları “dünya görüşü” temsiliyle beraber inceliyorum. Kısaca, anti-feminist bir çerçevede siyasetin kadınlaşmasını ve bu ikisinin bir arada nasıl mümkün olabildiğini AKP'ye odaklanarak analiz ediyorum. AKP'nin 21 yıllık iktidarında kadınlar parti seçmenlerinin yarısını oluştururken partiye katılan kadın üye ve aktivist sayısı da her geçen gün artmaktadır. Resmin diğer yüzünde ise partinin toplumsal cinsiyet rejiminin gittikçe kadınların aleyhine politikaları sıralanırken, bu çelişki gibi duran durumu anlamada kadınların siyasal katılımını ve buradaki deneyimlerini incelemenin önemli olduğunu düşünüyorum.

1. Kadın ve Siyaset

Kadın ve siyaset literatürü Lovenduski'nin (2002; 2005) önerdiği *feminizing politics* ve *feminization*¹ gibi kavramların imkanıyla kadınların siyasetteki varlıklarını analiz ederken sürecin bazı kısımlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Kadınların siyasal varlığını iki aşamalı bir süreç olarak ele alan kavram, yine kadınların siyasetteki sayısal/niceliksel varlığını (*descriptive representation*) kadın sorunlarının siyaset gündemine dahil edildiği etkin/niteliksel varlığı (*substantive representation*) ile ardışık olarak ilişkilendirmektedir.

Lovenduski'nin yaklaşımı, araştırmacıların bakış açılarını siyaset, kurumlar ve kadınların siyasal katılım sürecinin birbirine bağlılığının anlaşılacağı tarafa yönlendirir. Aynı zamanda kavram, siyasetin doğasına ve kadınların orada var olma stratejilerinin farklı pozisyonlardan değerlendirilmesini de teşvik eder. Zaten Lovenduski kavramı, “siyasetin *kadınlaşması* hakkında nasıl düşünüleceğinin bir keşfi” (2005: 10) olarak açıklar. Bu nedenle kavram, sınırları belirli keskin bir kavram olmak yerine, araştırmacılara süreçteki aktör ve faktörleri düşünmeye, adımları izlemeye ve sürecin farklı bağlamlarda nasıl çalıştığını sorgulamaya yönlendiren analitik bir çerçeve sunmaktadır. Böylelikle de son yıllarda yapılan çalışmalar kavramın içinde barındırdığı aktörleri genişletip, bağlamların özgün koşulları içerisinde analizlerini sürdürmektedir.

Kavrama itiraz sadece bu çalışmada yer almamaktadır. Kadınların siyasal varlıklarını inceleyen araştırmalar kavramın kullanılagelmiş halinin farklı bağlamlardaki farklı deneyimleri açıklamak için sınırlı ve güçsüz kaldığını iddia etmektedir (Dean ve Maiguashca, 2018). Dahası, yeni çalışmalar temsil sürecindeki ardışık ilişkiye odaklanmaktan çok kavramın sınırlarının genişletilmesiyle ilgilenmiştir. Bunu yaparken süreci ulus-üstü gibi geniş bağlamlarda (Childs ve Kittilson, 2016), farklı ideolojik formlarda (Dean ve Maiguashca, 2018; Celis ve Childs, 2012; Campbell ve Childs, 2015; Childs ve Webb, 2012; O'Brien, 2018; Evans, 2013), karşılaştırmalı perspektifli (Kittilson, 2006; Young, 2000; Gaunder ve Willarty, 2020), ya da tekli vaka çalışmasında (Cowell-Meyers, 2021; Shin, 2020; Willarty, 2010; Gwiazda, 2019; Hinojosa, 2009; Hinojosa vd., 2017; Tan, 2015; Nayemm ve Bhat, 2022; Wolak, 2020; Wineinger, 2022) ve farklı aktör seviyesinde (Yaraş, 2020; Barakso, 2007; Taşdemir, 2019) ele alan analizler sunmuşlardır. Özetle, bu çalışmaların kadınlaşma kavramına yaklaşımını üç açıdan ele alabiliriz. Birincisi, aktörler

¹ Kavramların doğrudan bir Türkçe çevirisi bulunmamaktadır. Ancak bu çalışmada *feminizing politics* için siyasetin kadın hali ve *feminization* için de kadınlaşma gibi çevirileri öneriyorum.

açısından, ki bu kadın aktörlerinin paydasını genişleterek sadece ulusal parlamentolarda ve yerel meclislerdeki kadın temsilcileri değil, kadın seçmen ve parti aktivistlerini de içerir. İkincisi, ülkelerin kültürel, politik ve tarihsel farklılıkları göz ardı edilmeden kavramın farklı bağlamlarda nasıl ve ne şekilde çalıştığına bakar. Üçüncüsü, sürecin doğrusal olmadığına işaret ederek, aynı zamanda hem kadınların deneyimleri ile şekillenen hem de yine kadınların stratejilerini şekillendiren bir ilişkiselliğe atıfta bulunur.

Kavramın önceki ve güncel açıklamalarının getirdiği bilgi birikimini temel alan bu makale ise, Türkiye’de AKP örneğinde *siyasetin kadın halini* ya da *kadınlaşmasını* incelerken, kadınların siyasal katılım sürecine dair bir analiz geliştirmektedir. Kavrama her ne kadar kadın ve siyaset literatüründe sıklıkla başvurulmuş olsa da, özellikle farklı yerelerde kavram yeniden çerçevelemiştir. Kavramın Lovenduski’nin ortaya koyduğu şekliyle kadınların niceliksel ve niteliksel olarak siyasete dahil edilmesi anlamına geldiği düşünüldüğünde, kavramı olduğu gibi ele almak birtakım riskleri de beraberinde getiriyor. Bunlardan ilki kavramın ortaya çıktığı bağlam (İngiltere) ile uygulanacağı bağlam arasındaki kültürel ve siyasal farklılıklardır. Kavramı yerele yerleştirirken şüpheli yaklaşılmasını gerekli kılan bir diğer sebep ise kadın siyasetçilerin pek olası bir şekilde anti-feminist söylem ve politikaların savunucusu olabilmesi (Campell ve Child, 2015) ihtimalidir ki Türkiye’de AKP özelinde karşımıza çıkan tam da budur. Lovenduski’nin kavramı olan siyasetin kadınlaşması, feminist siyasetin bir yansıması olarak gayretinde olmasa da sürecin sonunda öngörülen daha fazla toplumsal cinsiyet eşitliği içeren politikaların kadın aktörler tarafından siyasete dahil edilmesidir. Niceliksel kadın temsili de bunun birincil şartıdır. Bu çalışma bağlamında kavramı değerlendirirken öncelikle kadınların niceliksel varlığını temsilden öncesine, katılım sürecine taşıyarak kadınlaşmayı parti siyaseti ve seçmen düzeyinde inceleniyor. Sonrasında bağlamsal farklılığı vurgulamak için AKP’nin yürüttüğü anti-feminist toplumsal cinsiyet gündemine odaklanarak, nicel artışın yani aktörlerin anti-feminist sınırlarla uyumlanmasını inceliyor. Çalışmanın analitik yaklaşımı hem teorik hem de ampirik boyutlara sahiptir. Kavramı kadınların siyasal katılımı düzeyinde ve muhafazakâr-sağ bir partinin anti-feminist atmosferinde test ederken mevcut literatürde muhafazakâr kadınların siyasal aktivizmine yönelik de bir boşluğu dolduruyor.

1.1. Kadınların Siyasal Katılımı ve Anti-Feminist Sınırlar

Bu makalede, kadınların siyasette var olma sürecini incelerken, analizi daha erken bir aşamada başlatıp kadınların siyasi katılımcı olmalarının bu sürecin

geneline olan etkisinin önemini savunmaktayım. Lovenduski'nin kavramından yola çıkarak, kadın ve siyaset ilişkisini temsil düzeyinde açıklamaya eğilimli çalışmalar -ki oldukça yaygınlar-, kadınların siyasetin katılımcısı olmalarına, bunu aktivist ve seçmen olarak yapmalarına, ulusal siyasetin dışında yerel siyasette var olmalarına ve siyasetin alanının kadın deneyimindeki esnek yapısına ilişkin ikna edici analizler sunmamışlardır. Siyasetteki her kadın, temsilci midir ya da temsilci olmaya aday mıdır? Kadınlar, temsilci olmadan önce nasıl bir deneyim yaşarlar, bu deneyimde siyasal aktörlüklerini nasıl oluştururlar ve yerleşmiş toplumsal cinsiyet normlarına nasıl cevap verirler? Cevapları kadınların geliştirdikleri “hayatta kalma” stratejileri ve “pekişen” siyasal özne olma deneyimlerini okuyarak vermeyi amaçladığım bu çalışmada, kadınların stratejik aktörler olarak katıldıkları partilerin ideolojik ve toplumsal cinsiyet ajandasıyla pazarlık kurma yoluyla baş ettiklerini iddia ediyorum. Özellikle, siyasetin ve siyasal partilerin erkek egemen doğasında, temsilci kadınlar bir yana, aktivist ve seçmen kadınların görünmeyen özne olma durumlarına işaret ederek, kavram üzerine yeniden düşünülmesini öneriyorum.

Ayrıca, bu süreçte ideolojinin rolünün ve kadınların muhafazakâr-sağ partilere istekli katılımlarını anlamının, kadınların “muhafazakâr sınırlar ve imkanlar” içerisinde siyaseti nasıl anladıklarının ve icra ettiklerinin altı çizilmelidir. Siyasi partilerde kadınların rolü, ajanda kurucular ya da parti liderleri olmaktan ziyade mobilize edici aktörler olmaktır (Shin, 2020: 81), ancak bu ikincil pozisyonu kadın aktörler bir fırsata ve kendilerini güçlendirme kaynağına dönüştürebilirler. Bu noktada “oy mekanizması ve seçimler” kadınları partilerle pazarlıkta kendilerini güçlendiren, yerlerini sağlamlaştıran ama siyasal hayatlarını riske atmayan süreçler olarak ele almak gerekir. Hem nüfusun hem de seçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar, bu sayısal gücü partileriyle kurdukları pazarlıkta oy mekanizması üzerinden harekete geçiriyorlar. Kadın aktivistlerin siyasal hayatta kalma motivasyonu ile seçmen kadınların pekişen siyasal kimlikleri arasındaki etkileşimi görmek, siyasal partinin erkek egemen doğasının ve ideolojik formasyonunun imkân ve kısıtlarına dair daha derin bir anlayış sunmaktadır. Kısacası bu çalışma, AKP üzerinden incelediğim siyasetin kadınlaşma sürecini, kadınların siyasal deneyiminin erken dönemine işaret ederek ve onu genişleterek siyasetin mekanına, aktörlerine, kadın aktörlerin dahil olma biçimine, strateji, faaliyet ve hedeflerine yönelik kapsamlı bir mekanizmayı incelemektedir. Kadın aktörlerin siyasal mobilizasyonu, siyasete katılımları, siyasetteki rollerini öğrenme süreçleri, siyasette hayatta kalma stratejileri ve siyasal birer özne olma hallerini güçlendirmeleri bu sürecin bileşenleridir. Kavramın açıklamadığı ve odağına almadığı siyasal katılımın erken sürecini elen alan bu makale, temsilci olmayan kadın aktörleri, yerel siyaseti ve siyasetin parlamento dışı alanlarını kapsayan bir anlayış ortaya koymaktadır.

Kadınların siyasetteki niceliksel varlıklarını aktivist ve seçmen olarak yerleştirdikten sonra kendilerini nerede konumlandıklarını anlatmak da önemli olacaktır. Kadınların mutlaka kadın dostu bir siyasal atmosferde ve illaki kadınlar için siyasette olmadıklarından yukarıda bahsettim. Özellikle son yıllarda yükselen radikal ve/veya muhafazakâr-sağ partilerin kadın siyasetçi ve seçmenlere ulaşabilmesinin çok da şaşırtıcı olmayan sebeplerinden biri de budur. Toplumda aile ve kadını, milli veya korunması gereken bir değer gibi sunan Avrupa merkezli sağ partiler göçmen karşıtı, toplumsal cinsiyet karşıtı ve aile merkezli söylemlerinde kadınlar için eşitlikçi bir toplumdaki ziyade korumacı bir anlayışın altını çizerek onları saflarına çekmeyi başarmaktadır (bkz. Scrinizi, 2017; Gwiazda, 2021; Kretschmer ve Meyer, 2013). Anti-feminist bir toplumsal cinsiyet gündemini belirleyen siyasi partiler, kadın seçmen ve siyasetçilere kapılarını açsa da ortaya koydukları bakış, net ve değişime kapalıdır. Bu sebeple kadın aktörlerin ya kendi fikirlerini yansıttığı için ya da bu sınırlara uyumlanabildikleri için burada olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada anti-feminizm bir toplumsal hareket olmaktan ziyade sağ partilerin toplumsal cinsiyet gündemlerinin çerçevesine işaret etmektedir. Kavram, basitçe feminizm karşıtı bir kavram olarak anlaşılabilir de, derine inildiğinde kadın ve erkek arasında toplumsal bir eşitliğin olmayacağına, bunun biyolojik ve yapısal olarak mümkün olmayacağına altını çizer. Anti-feminizm, inancın da ötesinde somut aksiyonlar ortaya koyarak kadın ve erkek arasındaki ilişkinin zaten denk olduğuna inandığından ve kadınların yasal dönüşümlerle eşitliği elde ettiğini düşündüğünden (Anderson, 2014) yapısal dönüşümü daha adil ve eşit bir düzene taşımaya değil de fazlalık gördüklerini törpülemeye odaklanır. Yani, kadınlar için mücadeleye lüzum görülmemektedir. Makale, anti-feminizmin daha somut örneklerine, AKP üzerinden ilerleyen bölümlerde yer vermektedir.

Yukarıdaki öneriler, Lovenduski'nin kavramının neden yeniden ele alınması gerektiğine, kadın ve siyaset ilişkisinin dinamiklerine siyasal katılım düzeyinde dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, gözden kaçan kadınların siyasal aktörlüğünü ve bunun toplumsal cinsiyete dayalı genel ve siyasi partilere özgü ataerkil sınırlar içerisinde stratejiler üreterek yeniden şekillenmesini ele almaktadır. Özetle, burada dikkat çekilen katılım süreci, siyasi partilerin anti-feminist sınırları ve kadın aktörlerin stratejilerinin karşılıklı etkileşiminin yoğunluğudur.

2. Metodoloji

Bu çalışma 2019-2021 arasındaki saha çalışması sürecinden ortaya çıkmıştır. AKP'de kadımlaşmanın ana aktörlerinin kadın kolları mensupları

olduğu açıktır. Bu siyasi organ, hem parti ile hem de tabandaki seçmen ile iletişimde olan bir kavşak noktası niteliğindedir. Kadın kolları organizasyon yapısı itibariyle genel merkez, il, ilçe ve mahalle düzeyinde kurulmuştur. Bu çalışma, da sürecin siyasal mobilizasyon ve etkileşimin merkezi olması dolayısıyla sağladığı fonksiyon açısından ilçe kadın kollarına odaklanmaktadır. Hem doğrudan seçmenle iletişimde olmasından hem de partinin üst düzeyindekilerle bağlantılı olmasından ve aradaki iletişimi sağlamasından ötürü ilçe düzeyini araştırmak kolaylaştırıcı ve bilgilendirici bir süreçti. Ancak partinin genelindeki lider-merkezli yapı, kadın kollarına da yansımış olduğundan durum parti kadın kolları başkanlarının söylem ve davranışları esasında ilerledi. Bu sebeple de mülakatların önemli bir kısmını kadın kolları ilçe başkanları ile gerçekleştirdim.

Çalışmayı İstanbul'da farklı ilçelerde sürdürdüm. Çalışma sahasının İstanbul olmasının ilk sebebi ise, AKP siyasetinde bu şehrin önemi idi. Çalışma bu sınırlı alanda ülke çapında bir yargı ve çıkarımda bulunmayacak olsa da İstanbul'un kalabalık ve heterojen nüfus dağılımı, ilçeler arasındaki farklılıklar ve şehrin Türkiye'deki yeri düşünüldüğünde yapılabilecek en kapsamlı çalışmayı mümkün kılacak potansiyele sahipti.

Araştırmanın ön hazırlık görüşmelerinden ve katılımcı gözlem sürecinden sonra küresel bir kriz olarak gündeme oturan pandemi, hem araştırmacı olarak beni hem de görüşmecilerimi kısıtlamıştı. Pandemi kısıtlamaları beni de herkes gibi evde kalmaya ve veri toplama işini "uzaktan" yapmanın bir yolunu bulmaya zorladı. Bu nedenle bir medya arşivi araştırmasına başladım. Ulusal basında partiyi ve partinin sosyal medya paylaşımlarını incelerken AKP İstanbul İl Teşkilatı'nın 2009 yılından beri haftalık olarak çıkardığı AK Bülten'in 400'e yakın sayısını inceledim. Bu inceleme 2019 seçim döneminde yaptığım saha gözlemlerime hem destek hem de kanıt sundu. Bir yandan da AKP'nin kendisini nasıl anlattığını incelemiş oldum. Saha çalışmam ile birleşen içerik analizi sonrasında yaptığım ilçe başkanı ve seçmen görüşmeleri, bana derin bir iç görü sağladı. Kadın kolu ilçe başkanları, yaptıklarına dair bilgim ve ilgim olduğunu anladılar. Karşılarında onları dinlemeye hevesli birini görmek, aramızdaki iletişimi ve güveni güçlendirdi.

Pandeminin ilk tedirginliği atlatıldıktan ve kısıtlamaların 2020 yazında hafiflemesinden sonra mülakat sürecine döndüm. İstanbul'da 15 ilçe kadın kolu başkanı ve 8 parti aktivist kadın ile derinlemesine görüşme gerçekleştirdim. Daha çoğuyla da farklı etkinliklerde, partilerin ilçe binalarında, etkinliklere giderken bindiğimiz otobüs ya da arabalarda tanışıp enformel mülakatlar gerçekleştirdim. Bu anlar, partinin kadın perspektifinden atmosferini anlamamda ve mülakat rehberimi oluşturmamda bana oldukça önemli bir iç görü sağladı.

Seçmen kadınlarla siyasi tercihleri ile ilgili konuşmak ve onları görüşmeye ikna edebilmek aktivist kadınlarla konuşmaktan daha zordu. Siyasetin her yerde konuşulduğu ama derinine inilmediği Türkiye’de özellikle kadınların kaçındığı bir alan olarak siyaseti “sohbetin” merkezine taşıyordum. Burada kelime seçimine dikkat etmem gerektiğini, hangi konuların tabu olduğunu, hangi konuların ise ezberden geldiğini anlamam için birkaç görüşme deneyimi yaşamam gerekiyordu. Birebir görüşmelerden önce etkinliklerde tanıştığım seçmen kadınlarla sürdürdüğüm diyalog ve sohbetin daha kolay ilerlediğini gördüğümde seçmen kadınlarla da mülakatların ilk 10-15 dakikasını onları sohbet ediyor olduğuma ikna etmek için kullandım.

Farklı yollardan toplayabildiğim bu bilgiler, yukarıda çerçevesini çizdiğim katılım düzeyindeki kadınlaşmayı somutlaştırıp AKP örneğindeki analize imkân sağladı. Özetle, birden çok alana odaklanarak toplanan bilgiler sürecin analizi için üç düzeyin belirgin bir biçimde öne çıktığını gösterdi. Parti ve özellikle partinin kadınları nasıl gördüğünü anlamayı sağlayan toplumsal cinsiyet politikaları, parti kadın kolları ve daha basitçe politik aktörler olarak güç ilişkilerini, stratejileri, imkân ve limitleri kullanan parti kadın kolları başkanları ve son olarak partinin bekasının bağlı olduğu pekişmiş destekleri ile kadın seçmenler... Bir anlamda etnografik bir mikroskopta yaptığım saha çalışmam parti içerisinde erkekler ve kadınların arasındaki ilişkinin yanı sıra kadınlar arasındaki ilişki biçimine yönelik de bir yaklaşım ve anlayış geliştiriyor.

3. AKP’nin Çizdiği Sınırlar

AKP’nin ideolojisi ve toplumsal cinsiyet rejimi, AKP’deki yerleşik ataerkilliğin doğasını açıklamak için oldukça önemlidir. Ama ondan da önce Türkiye’nin demokratikleşme ile otoriterleşme (Esen ve Gümüşçü, 2016; Somer, 2016) arasında kalan rejim tipinin -ki buna hibrit rejim denilebilir- siyasetteki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde ve *siyasetin kadın halinin* aldığı formda etkili olduğundan bahsetmek gerekiyor. Siyasal rejimin kadın ve siyaset ilişkisinde belirleyici (Htun ve Weldon, 2010) bir unsur olduğu tartışmaları genellikle demokratik ülkelerde ve özellikle İskandinavya ülkelerindeki kadınların siyasete eşit katılım ve temsilini mümkün kılan başarılı örneklerle odaklanmıştır. Hibrit rejime sahip ülkelerde ise kadınların siyasal görünürlüğünü rejimin kendini kadınlara onaylatmak için kullandığı bir strateji olduğu tartışılmaktadır (Tripp, 2013: 525). Tripp, kadınların siyasetteki varlığının önemli ölçüde arttığı Uganda’yı incelemektedir. Kadınların siyasal varlığını takip eden ilerici talepleri, demokratik olmayan hibrit rejimlerdeki güçlerle çatışmakta ve beraberinde çeşitli kısıtlamaları getirmektedir. Tripp, Türkiye’de AKP hükümetlerine de

uyan bu durumu ve hibrit rejimin karakterini “kadının statüsünü iyileştirme konusundaki ilerleme ve sınırlamalar” (2013: 526) olarak açıklamaktadır.

AKP'nin siyasal çerçevesindeki daralmanın etkilediği toplumsal cinsiyet politikaları da başlangıçta muhafazakâr sınırlarla belirlenmiş feminizme uzak duruşu 2010'lu yıllar itibariyle anti-feminist bir karaktere doğru sürüklemiştir. Arat da (2021), AKP'nin giderek otoriterleşmesini, anti-feminist tonunu pekiştirmesi ile açıklıyor. Türkiye üzerine çalışan toplumsal cinsiyet araştırmacıları bu ilişkiyi ve anti-feminist dönüşü 2007 ve 2010 sonrası şeklinde dönemselleştirerek, AKP hükümetlerinin anti-feminizm ile ilişkilendirilebilecek politikalarını bu duruma kanıt olarak sunuyor. Örneğin Özkazanç (2020), toplumsal cinsiyet karşıtlığını “toplumsal cinsiyet adaleti” gibi geliştirdiği yeni terimlerle söylem ve politika düzeyinde aktifleştirdiğini öne sürerken, Cindoğlu ve Ünal (2017), meselenin daha somut bir biçimde kadın bedeni üzerine etkilerine işaret ediyor. Telseren (2020), AKP'nin 18 yıllık döneminde toplumsal cinsiyet politikalarında yaptığı değişiklikleri 163 yasal değişiklik üzerinden incelerken Türkiye'nin son yirmi yıldaki toplumsal cinsiyet rejimine de ışık tutuyor. Sağlık sisteminden yargıya, kadına yönelik şiddetin ele alınması meselesinden istihdama yönelik değişikliklerde AKP'nin ideolojik ve dini referanslara güçlendirdiği aile kavramının nasıl merkeze taşındığını ve bunun Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı vasıtasıyla nasıl kurumsallaştığını anlatırken Telseren, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinleştirildiğinin altını çiziyor.

Rejim tipinin kadınların siyasal katılımı için sağladığı imkanlar, AKP'nin seçimlerde kadın oylarına ihtiyaç duymasından kaynaklanırken; yol açtığı kısıtlamalar da partinin muhafazakâr ideoloji ile anti-feminist toplumsal cinsiyet ajandasıyla destekleniyor. İşte bu nokta parti düzeyinde artan kadın varlığı ve anti-feminist dinamikleri bir arada neyin tuttuğuna verilebilecek cevaplardan biri olabilir. AKP'de yaşanan kadınlaşma, kadın üyelerin 5,5 milyona (Taşcan 2021) varması ve kadın seçmenlerin AKP'nin seçmen yüzdesinin yarısını oluşturması (KONDA 2018) ile nicel bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır.² Anti-feminizm ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin pek çok alanda giderek derinleşmesi ve

2 AKP'de kadınlaşma sayısal yani betimleyici bir olgudur. Kurulduğu yıldan itibaren kadın kolları özelinde önem verilen partideki sayısal kadın varlığı, partinin etkin mobilizasyon kabiliyetinin aktörleri olarak seçim ve saha çalışmalarındaki rolleri önemlidir. Bu durum kendini hem kadın üye hem de kadın seçmen sayısının artışında da göstermiştir. Partinin toplumdaki kadına ulaşmak için alan açtığı kadın aktörler gittikçe hem kendi varlıklarını hem de partinin ulaştığı kadın sayısını arttırmıştır. Her ne kadar partiler üye ve seçmen sayılarına sahip olsalar da bunların detaylı paylaşımı yapılmadığından bu makalede de görüldüğü gibi sayısal artışın takibi partili önde gelen aktörlerin söylemlerinden ve KONDA gibi araştırma şirketlerinin verilerinden elde edilmiştir.

AKP'nin kadın politikaları konusunda aleyhte bir eğilimi olması ile açıklanabilir. Childs'ın iddia ettiği gibi, kadınların var olduğu siyasi partiler, kadınların endişelerine karşı feminist olmayan cevaplar da üretebilir. “Bu partiler, kadınları seçilmiş temsilci ve parti üyesi olarak bütünleştirir. Aynı zamanda kadınların endişelerini politika gündemlerine entegre ederken bunu anti-feminist bir tarzda yapabilir” (2008:23). Anti-feminizm, yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadınların mevcut durumunu iyileştirmeye yönelik olumlu eylem eksikliği anlamına gelmez, aynı zamanda bir perspektifi de niteler. Bu perspektif de kendini siyasetten topluma oradan da hanelere müdahale edebilecek bir politika yapım sürecine ve karşılığında kendine toplumsal destek bulmuş bir reaksiyona dönüştürebilir.

AKP için muhafazakâr bir cinsiyet rejiminin başından beri mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, erken dönemde, partinin Avrupa Birliği'ne yakın duruşu, kadın politikalarını daha ilerici bir yaklaşımda tutarken, feminist sivil toplum örgütleriyle de hükümeti arasından bir diyalog sağlamıştır. Bu durum değiştiğinde, partinin toplumsal cinsiyet rejimi bir başka faza geçerek değişmemiş, partinin geri planda kalan ideolojik unsurlarının rejime olan (İslamcı, muhafazakâr ve zamanla popülist) etkisi artmıştır. Bu nedenle, incelemeyi AKP'nin kuruluşundan değil devamı olduğu “Millî Görüş” geleneğinden başlatmamın sebebi de budur.

Millî Görüş geleneğinin modern temsilcisi olarak Türkiye siyasetine girdiği ilk günden beri, AKP, bir “kadın” gündemi beslemiştir. Bu gündem kimi zaman herkesin alkışlayacağı kapsayıcılıkta ilerici adımlar atarken, kimi zaman da toplumun bir kesimi için hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu gelgitli atmosferde AKP'de değişmeyen gerçek ise kadınların partiye ilk günden beri artarak devam eden güçlü desteği olmuştur. Hem kadın siyasetçiler hem de seçmenler AKP ile birçok noktada özdeşlik kurup varlıkları ile partinin anti-feminizmine sadece sembolik bir onay sağlamıyor, aynı zamanda da aşağıdan yukarıya (seçmen düzeyinden partiye) yukarıdan aşağıya (hükümetteki partiden seçmene) kurdukları stratejileri ile bunu pekiştiriyorlar. Parti kadın kollarını ise bu süreçte yani parti ve kadın seçmen arasında köprüyü kurarak kadınlaşma ve anti-feminizmin devamlılığını sağlayan ana aktör olarak analize yerleştiriyorum. Gelecek bölüm de bunu Kandiyoti'nin ataerkil pazarlık kavramının analitik imkanlarından faydalanarak sürecin “anahtarı” olan AKP kadın kollarını inceliyorum.

4. Kadınların Siyasal Katılımında AKP Kadın Kolları Örneği

Kadın kollarının siyasal fonksiyonu, varlığı ve anlamı bir siyasi partiden diğerine değişkenlik gösterirken, Türkiye'de varlıklarının İslamcı ve muhafazakâr-sağ partiler ile arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Refah Partisi'nin "Hanımlar Komisyonu" deneyiminden (Arat, 1999; 2005) başlayan bu siyasal yapı, geleneğin diğer partileri tarafından da takip edildi (White, 2002). En son ve güçlü örneği ise *AKP Kadın Kolları* ile ortaya çıktı. Peki Kadın Kolları siyaseti nedir? Ya da Kadın Kolları siyaseti nasıl anlar ve yapar? Burada AKP'li kadın aktivistlerin parti ve kadın seçmeni birbirine bağlayan bir düzlemde siyaset yaptıklarını ve bunu da ataerkil pazarlığın imkân ve sınırlarıyla siyasetin anlamını ve alanını yeniden tanımlayarak inşa ettiklerini iddia ediyorum. Bu kısımda bu süreci daha yakından inceleyeceğim.

Yukarıda belirttiğim üzere, Childs ve Webb (2012), kadınların siyasetteki varlığını anlamak için, onlara sadece temsilciler olarak değil, parti organizasyonunda -kadın organizasyonu/kadın kollarında³- faaliyet yürüten siyasetçiler olarak da bakmak gerektiğinin kritik olduğunu iddia etmektedir. Bununla beraber, siyasi partilerin kadın kollarının siyasetteki anlamı ve işlevi konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Finlandiya'da siyasi partilerin kadın birimlerine odaklandığı nitel araştırmasında Kantola, kadın organizasyonlarını kadınların "siyaset yapma pratiğini" deneyimlemek için "güvenli bir yer" olduğunun altını çizmektedir (2019: 12). Burada kadınlar enformel bir eğitim sürecinden geçerek siyasetin normlarını, işleyişini, sınır ve imkanlarını öğrenmektedir.

AKP kadın kolları yapısı genel merkezden mahalleye uzanan ve her seviyede bir kadın başkan ve en az 10 kişiden oluşan ekibe ihtiyaç duyacak şekilde organize edilmiştir. Bu açıdan, bu yapı kadınları siyasete en azından nicel olarak dahil eden bir mekanizmadır. Bu oldukça hiyerarşik ve çok katmanlı organizasyon yapısının, organizasyon birimleri arası koordinasyonunu sağlayan merkezden atanmış koordinatörleri ise partinin yerel ile ulusal birimleri arasındaki bilgi akışını sağlamaktadır.

3 Literatürde bir tanım birliği olmadığı gibi partilerdeki kadın gruplarına verilen ortak bir isim de bulunmamaktadır. İngilizce'de women's unit, women's organization ve women's branches birbiri yerine kullanıldığında Türkçe'ye çevrilen çalışmam da Türkiye için kadın kolları kavramını kullanıyorum.

Saha çalışmam sırasında, İstanbul’da AKP’nin oy oranının en yüksek olduğu ilçelerden Sefercik⁴ ilçesinde etkinliklerde hep beraber gördüğüm ve kimi zaman da beraber gittiğim ilçe kadın kolları başkanı Sema⁵ ve yardımcısı Pervin dışında bir gün bizle beraber Funda isimli bir kişi daha gelmişti. Partiye gidiş gelişlerimde denk gelmediğim, internet sitesinde ilçe kadın kolları yürütme ve yönetim kurulunda ismini görmediğim bu kişinin kim olduğunu Sema’ya o yanımızda yokken sordum. Sema merakıma hak vermişti çünkü Funda, daha önce herhangi bir partide olmadığını iddia ettiği bir fonksiyonu temsil ediyordu.

Funda benim il koordinatörüm. Çalışmalarımızı kontrol etmek ve bizimle il arasındaki iletişimi sağlamak için ilden atandı.

Bu örneğin gösterdiği gibi, parti organize edilmiş, sağlam bir hiyerarşik yapıya sahip. Teşkilatın farklı düzeyleri arasında yapısal olarak ve bilgi akışı anlamında bir boşluk bulunmamaktadır. Bu yapı içerisinde her kadın görevinin ve sorumluluğunun farkında olarak çalışmaya katılıyor. Farkında olmasa da, bu farkındalık ona bunu hatırlatacak denetim mekanizmalarıyla desteklenmektedir, hatta kontrol edilmektedir ki Funda’nın Sema ile sahaya çıkması bunun işareti. Bu organizasyon yapısı partinin mobilizasyon kapasitesini güçlendirirken, siyasi deneyim eksikliği olan kadınlara da güven sağlamaktadır. Kadınların siyaset pratiği ve bilgisi ancak siyasete katıldıktan sonra oluşabiliyor. Mehtap ve Suna bu durumun belki de en dikkat çekici örnekleridir. Her ikisi de parti siyasetinde kalmayıp yerel siyasetin farklı makamlarında yer almaktadır. Mülakatlarımız sırasında kadın kolları başkanlıklarının dokuzuncu yılındaydılar. Onların tecrübeleri, AKP’nin kadınların “beklentisizliğini” ya da “hırslı olmamaları gerekliliğini” siyasi hayatlarına ilişkin en tipik adımlar olarak ortaya koyuyor. Talep etmeden çalışma, performans gösterme kadınların parti içerisine bir yere - eğer ki gerekiyorsa—getirileceği inançları siyasette hayatta kalma stratejilerinin başında geliyor. Göze batmadan dikkat çekebilmek ve ataerkil sınırlara yönelik bir tehdit olmadığına partiyi inandırabilmek bir siyasi akrobasi işine dönüşüyor. Yani deneyim kazandıkları şey, bir bakıma da siyasetin nasıl yapılacağına yan sıra orada hayatta kalabilmek.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu da, kadın kollarının çoğu üyesinin ve aktivistinin ev kadınlarından oluşmasıdır. Kadın kollarının teşkilatlanma yapısında boşluk olmamasının sebebinin özellikle ev kadınlarının siyasal aktiviste dönüşümü ile ilgili olduğunun altı görüşmelerim sırasında sıklıkla

4 Çalışmada kullanılan tüm ilçe ve mahalle isimleri yazar tarafından görüşmecilerin gizliliğinin korunması amacıyla takma isimler olarak verilmiştir.

5 Çalışmada geçen tüm görüşmeci isimleri yazar tarafından görüşmecilerin gizliliğinin korunması amacıyla takma isimler olarak verilmiştir.

çizildi. İstanbul'da AKP'nin güçlü olduğu ilçelerden birinin kurucu kadın kolları başkanı Seray ile yaptığım görüşme, bunlardan biriydi ve kendisi şöyle diyordu: “Partide farklı seviyelerde görev almış biri olarak ev hanımlarını inanılmaz derecede geliştiren bir teşkilat yapımız olduğunu söyleyebilirim”. AKP'nin sokak ve mahalle düzeyinde başlayan ve yerel siyasal mobilizasyonunu göğüsleyen enerji, parti kadın kollarından gelmektedir. Kadınları siyasete aktivist olarak dahil eden, ev kadınlarından siyasal aktörler yaratan parti büyük oranda katılım düzeyinde kadınlaşma sağlar. Ancak daha yakından bakıldığında, kadın kolları başkanlarının yönetim kurulunun doğal üyesi olmasına rağmen toplantılarda oy verme hakkı olmayışı, kendilerine ait bütçelerinin olmayışı ve partinin yardımcı güçleri olarak tanımlanması kadın aktörlerin ne kadar güçlenme ve etkin siyasal katılıma imkanları olup olmadığı sorusunu doğuruyor.

Bu soruya cevap kadın kollarının AKP içerisindeki siyasetinin ikili doğasından geliyor. Bu ikili durum hem partinin lideri Erdoğan hem de kadınların kendileri tarafından tekrar tekrar üretiliyor. Kadınlarla yaptığım görüşmelerde ve içerik analizlerinde gurur duydukları ortak bir şey vardı ki o da AKP kadın kollarını dünyanın en büyük kadın örgütü olarak nitelendirmeleriydi. Bunun hemen arkasından, bu büyüklüğü kendilerine mâl etmeden, partilerinin lideri Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sağladığı bir vizyon olarak değerlendiriyorlardı. Kadın kolları eski genel başkanı ve Ankara Milletvekili Lütfiye Selva Çam'ın partideki kadınlaşmaya ve Erdoğan'ın etkisine dair konuşurken bu ikiliği yansıtan bir konuşma yapıyor:

Bugün 5,5 milyona varan üye sayımızla her ilde, her ilçede varlığımızı sürdürüyoruz. Şu anda baktığımızda gençleşen, 30 yaşın altında üyeleriyle yenilenen, gençlerin enerjisi ve kadın kollarımızın tecrübesiyle, ikisinin harmanlanmasıyla birlikte de artık Türkiye'de kadın kolları bırakın Türkiye markasını, dünya markası olmuş durumda. Dünyada böyle büyük bir kadın örgütü şu ana kadar yok. 5,5 milyona ulaşan üye sayısı diğer partilerin tüm üye sayılarının çok daha üstünde.

Kadın kollarının önemine ve etkisine dair yaptığı vurgu, kadınların siyasetteki sınırının neresi olduğunu ve esas övgünün kime sunulması gerektiğini gösteriyor: Tüm alkışları Erdoğan'a yönlendiren o cümleyle konuşmasını sürdürdü: “Cumhurbaşkanımızın liderliğinde başarıdan başarıya koştuk” (Taşcan, 2021). İlk bakışta bu ifadeler kadınların kendi gücünün farkında olup bunu Erdoğan'a bağlamasını bir çelişki olarak yansıtabilir. Ancak, diğer görüşmecilerin de sözlerine bakıldığında bunun kadın kollarında tekrar eden bir durum olduğu görülmektedir. Bu noktada, araştırma sırasında bu durumun kadınların kullandığı bir strateji olup olmadığını düşünmeye başladım.

Buradan hareketle, AKP’de kadınların siyasal stratejilerini Kandiyoti'nin “ataerkil pazarlık” kavramıyla açıklamak kadınların politik varoluşlarını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Kavramın analitik imkanlarını bir siyasi partiye ve siyasi parti kadın kollarının analizine dahil ederken AKP’de dışarıdan çelişki gibi görünen ama birbirini besleyen durumların altını çizmeye çalıştım. Burada AKP’li kadınların siyasete kendi istekleriyle katılmaları, faaliyetlerini örgütlemeleri, avantajlarından yararlanmaları ve aktif siyasi rollerini üstlenerek katkıda bulunmaları bir yandan, diğer yandan, siyasette aktif olsalar da daha az görünür olmayı ve sınırlı bir alanın içinde kalmayı kabul ederek, toplumda ve parti içinde ataerkilliği yeniden ürettiklerinin altını çiziyorum. Bu durum AKP’li kadınların siyasal eylemlerinde ve siyaseti anlamalarında ve kadın kollarının doğasında kendini göstermektedir.

AKP’li kadınlar siyaseti aktif olmaları gereken bir performans alanı olarak görüyor. Burada var olmak, buraya katılmak ve siyasette hayatta kalmak için de siyasal performanslarını kadın seçmene ulaşarak oy devşirme süreçlerine bağlıyorlar. Her ne kadar partinin kadın seçmenini mobilize etmelerinin kendilerine bağlı olduğunu bilseler de kadınların katılımı söz konusu olduğunda siyasetin sınırları olduğunun farkındalar ve bunu kabul ediyorlar. Bu sınırların ve ortaya çıkan stratejilerin partinin muhafazakâr ve anti-feminist ideolojisi ile desteklendiğini de eklemek gerekir. Böylece pazarlık, ideolojinin sınırları ve imkanları, kadınların kamusal ve özel alandaki yapay bölünmeden kaynaklı atfedilen görevleri ve parti ile kadınlar arasındaki karşılıklı çıkarların kesişimi noktasında kurulur.

Kadınlar kendilerinin parti içerisinde önemli ve vazgeçilmez olduklarını yukarıda bahsettiğim siyasal performanslarına dayandırıyorlar. Bir diğer ilçe kadın kolları başkanı Sevtap ile yaptığım görüşmede kendisi bunun üstüne basarak tekrar etti. Deneyimli bir siyasetçi olmasının verdiği özgüvenle şunları söyledi:

Erkeklerin yaptığı aktiviteleri kadınlar da yapabilir. Bizim kadın olarak evlere erişimimiz erkeklere göre daha kolay. Siz [parti aktivistleri] kapıyı çaldığımızda, ev sahibi kadınları görmek ister. Ayrıca, zaten tüm kadınlar genel olarak aynı şeyleri yaptığımız ve aynı deneyimi paylaştığımızdan, mesela çocuğu olan anneler ile bizim kadınlarla iletişim kurmamız da kolay.

Muhafazakâr ve İslami limitlerin sınırladığı özel alanda kadın ve erkek karşılaşmasındaki kısıtı siyasal katılımları için bir fırsat olarak gören kadın aktivistler kendilerini “kapıları çalmak ve açmak için partinin anahtarı” olarak görürler. Sema’nın görüşmemiz sırasında “partide kadınların yerinin doldurulabileceğine inanmıyorum. Kadınlar kapıyı çalıyor çünkü diğer tarafta

kadınlar kapıyı açıyor” diyerek durumu özetlemişti ve bunu söyleyen tek görüşmeci de değildi. Kadınlar sadece bu sınırların boşluğundan yararlanmıyor, aynı zamanda bunların sürmesi için gelenek ve din temalarını aktivitelerinin çerçevesi haline getiriyorlardı.

Kadınlar toplumdaki geleneklere saygılı olduklarını ve onların farkında olduklarını seçmene göstermek için bu aktiviteleri aralıksız sürdürürken bir yandan da siyasetin dinamiğini bu alanlarda kuruyorlar. Böylece seçmenin beklentisini şekillendirip bir devamlılık ilişkisi yaratıyorlar. Bu devamlılık ilişkisinde parti ile seçmen arasında geleneğin kurucu rolünü stratejik bir biçimde kendi siyasal katılımlarına, siyasette hayatta kalmalarına ve siyasette güçlenmelerine de eklemleyebiliyorlar.

Kapıların onlarsız açılmadığını ve seçmenin de artık o kapıların çalınmasını beklediğini söylerken bir yandan da bunun onların parti içerisindeki konumlarını güçlendirdiğini keşfetmişlerdi. Doğrudan direniş göstermiyor, ses yükseltmiyor, somut iddialarını ve taleplerini partiye doğrudan iletmiyorlar. Bunun yanı sıra ise kadın kollarının kurduğu siyaset tarzıyla AKP'nin kadın oylarını mobilize etmesi gerçeğinden aldıkları destekle pazarlıkta elini kuvvetlendiriyor, yerinin vazgeçilmez ve doldurulamaz olduğunu erkek siyasetçileri ürkütmeden gösteriyor. Bu durum kendini parti içerisinde kadınların erkeklere karşı güçlü direnişler kurmasına ya da taleplerini doğrudan iletmesine yol açmıyordu. Kadın kolları, daha çok başkanların ilçelerindeki diğer kadınları yönetme ve motive etmelerini mümkün kılarken, erkeklerle de sessiz mücadelelerinde dayandıkları güç oluyordu. Bu noktada kadın kolu başkanlarını ataerkil geniş ailelerin kadın aile büyükleriyle karşılaştırıyorum. Düzeni olduğu gibi koruyan, bunun için stratejiler üreten ve bu düzen içerisinde kendi çıkarlarını maksimuma taşıyan yaşlı kadınlar gibi AKP'nin kadın kolu başkanları da partideki muhafazakâr ve anti-feminist ataerkil normları dönüşüme sokmadan kendilerini güçlendirmeye ve siyasal hayatta kalma mücadelesi vermeye devam etmektedirler.

AKP kadın kolları, *kadınlaşma* sürecinde ortaya koyduğu stratejiler ile hem sınırları gözetmekte, hem de onlarda mümkün olan en avantajlı durumu yaratmaktadırlar. Seçmeden partiye partiden de seçmene kurdukları siyasal aktivizm içinde organizasyon yapıları ve siyaset tarzları anti-feminist bir çerçevede kadınların siyasal katılımını artırmaktadır. Siyasal mobilizasyon sırasında ihtiyaç duyulan kadın emeği, parti düzeyinde kadınlara alan açarken kadın seçmenleri de partiye bağlı birer siyasal özneye dönüştürüyorlar. Kadınlaşmanın sayısal dinamiğinin kadın kolları düzeyinde gelişimi işte bu rıza ve strateji ekseninde gerçekleşmektedir.

5. Rutinleşmiş Oyları ile AKP'nin Kadın Seçmenleri

Yukarıda bahsettiğim gibi *kadınlaşma* parti, parti kadın kolları ve kadın seçmeni kapsayan bir siyasete katılma sürecine yani nicel bir duruma işaret ediyor. Bu süreçte kadın kolları -özellikle başkanları- ana aktör, parti alanın sınırlarını belirleyen yapı olarak yer alırken kadın seçmenler ise aslında sürecin dayandığı kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani kadın seçmenlerin oylarının önemi, partilerin kadın aktivistlere ihtiyaç duymasına yol açarken, kadın aktivistlerin siyasal aktivizmi de kadın seçmeni partiyle kuracağı daha sıkı ve rutinleşmiş bir ilişki evrenine yerleştiriyor. Bu bölümde kadın seçmenlere odaklanarak sürecin bir başka siyasal öznelere olarak siyasetin kadınlaşması dinamiği içinde inceleyeceğim.

Orta yaşlı bir ev kadını olan Sare, ilk günden beri AKP'ye oy veren ve hatta zaman zaman seçim çalışmalarında mahalle düzeyinde partiye yardımcı olmuş bir üye/seçmendir. Kadınların AKP ve özellikle Erdoğan ile gelişen siyasal varlıklarını anlatırken geçmişle de bir hesaplaşma yaptığı gözlemlenmektedir:

Şimdi ben, AK Parti'nin muhafazakâr kadınların okulu olduğunu düşünüyorum. Parti ve partili olmak kadını belli bir sosyal çevrenin üyesi yapıyor. Evde bile kocasına var olduğunu gösterdi. Refah veya Fazilet (Parti) bunu yapmazdı oralarda bir siyasetçi, karısı veya kızıyla hiçbir etkinliğe katılmazdı. Oysa AK Parti öyle değil. Tayyip Erdoğan'ın kadınlar için en büyük başarısı bu, eşi ve kızlarıyla her yere katılması oldu yani. Ondan sonra insanlar Erdoğan'ın yaptıklarını içtenlikle takip ediyor ya da etmiyor. Erkekler kapıyı kadınlara bir kez açtığında ve kadınlar o kapıdan bir kez girdiğinde bir daha geriye dönüş mümkün değildir.

Sare, kadınların hem aktivist olarak hem de oy verenler olarak siyasette görünür oldukça evlerinde de görünür olduğunu, bunun da aslında Erdoğan'ın örnekliliğinde mümkün olduğunu anlatıyordu. Kadınların siyasallaşmasında etkili bir diğer ölçüt ise doğrudan deneyimlerinden geldiğini sözlerine ekleyen Sare, odadaki filinde adını başörtüsü olarak koydu:

Geçmişe baktığımızda sol partiler özellikle başörtüsü konusunda birçok hata yaptılar. Belki de en büyük hata bu. Babam bana başörtüsü takmaya başlamamı söylemedi. Bana "istediğini yapabilirsin" dedi. Ama insanların tesettürlü kadınlara neden cahil gözüyle baktığını bir türlü anlayamadım. Sırf başörtüsü yüzünden bir insanın eğitim hakkını nasıl yasaklıyorsunuz. Önceleri buradaki çelişkiyi düşünüyordum; tesettürlü kadınlara cahil denmesini ama aynı zamanda da okula gitmelerine izin verilmemesini

yani. Eğer cahilse, cehaletini yenmek için okula gitmesine izin verin. AK Parti'yi kadınlar arasında, özellikle de Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra kendini yalnız hisseden kadınlar için güçlü kılan da budur.

AKP ile seçmen ilişkisi önceki çalışmalarda sıklıkla sosyal yardımın yarattığı maddi bağıllık ekseninde incelenmiştir. Bu çalışmada, bunların yanı sıra kadınların siyasal birer aktör olarak gündelik hayat pratiklerini siyasete dahil etmesini vurgulanmaktadır. Erdoğan'a duydukları sevgi, paylaştıkları ortak deneyimler ile çerçevelenen vefa ve buna ek olarak AKP'nin hayata bakışlarını temsil eden bir parti olması, kadın seçmenlerin AKP'de siyasal katılım motivasyonunu oluşturan en yoğun üç bileşenini oluşturmakta, araştırma bulguları bunu desteklemektedir.

Bir başka örnek Reyhan. Ortaokuldan sonra doğrudan -Fatih Çarşamba'da çok bilinen bir İslami cemaatin yönettiği- bir medreseye gidip dini eğitim almış, 27 yaşında evli ve iki çocuk annesi bir kadın. Siyasi görüşünü doğrudan Erdoğan ve onun dindar kimliğine duyduğu güvenden ötürü şekillendiriyor.

Doğrusu, ben şu ya da bu partidenim diyemem. AK Parti taraftarı olduğum için evet AK Parti'ye oy veriyorum. İyi bir Müslüman olduğuna inandığım lidere oy veriyorum. Günde 5 vakit namaz kılıyor. Yani parti ile alakası da yok aslında. Bugün Erdoğan yeni bir parti kurarsa AK Parti'ye oy vermeyi bırakıp yeni partiye oy veririm. AK Parti'ye oy vermemin sebebi, Erdoğan'dan da gördüğümüz gibi, partinin dini hassasiyetinden kaynaklanıyor. İnançlı olduğu için iyi bir lider olduğuna inanıyorum. Ona güvenebilirsin çünkü bir insanda iman varsa kötü bir şey yaptığında Allah'tan korkar. Görmüyor musun, bir işe başlarken ayet-i kerimeler okuyor. Sürekli Allah'ın adını tekrarlıyor.

Burada kadınlar dindar oldukları için partinin ya da Erdoğan'ın destekçileridir gibi bir sonuçtan daha katmanlı bir sonuç çıkıyor. Kadınların dindar olması ve bunu siyasal tercihlerine yansıtması görüşmelerin bir bulgusu iken bir diğeri de Erdoğan'a olan sevgi ve güvenlerini buna bağlamalarıydı. Lidere olan güvenle başlayan siyasal yönelim, zamanla kendini sağlamlaştırarak partiden kopamayan bir rutine dönüştürüyor. 50 yaşında dört çocuklu bir ev kadını olan Semahat bunun ismini vefa olarak koyuyor:

AK Parti çok şey yaptı. Ekonomide başarılı olmadı mı? Bilmiyorum. Belki yaptı, belki yapmadı. Ama partinin yapabileceğinin en iyisini yaptığını biliyoruz. Yani en azından en iyisini yapmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Şimdi kesin bir şey söyleyemem çünkü nedenlerini çok iyi bilmiyorum, değil mi? Ama biliyorsunuz, bugün bir ailede kardeşler yaşlılarının bakımını paylaşıyorlar çünkü AK Parti destek veriyor ve yaşlılara bakım

bir yük değil bir gelire dönüşüyor. AK Parti'ye verdiğim desteğin arkasında vefa var diyebilirsiniz, çünkü bize ne fayda sağladığımı görüyorum. Allah ondan razı olsun.

Kadınlar bir vatandaşlık görevi olarak oy vermenin önemine vurgu yaparken ülkenin geleceğine dair sözlerini söylediklerini ve kararlarını beyan ettiklerini belirtiyorlar. Önemli bir sonuç olarak, kadınların bugün, geçmiş ve gelecekteki olayları değerlendirme yetenekleri yani siyasal karar vericilere dönüşmeleri doğrudan ataerkil düzen, ailelerindeki erkekler, anti-feminist politikalar, İslam ve muhafazakarlığın günlük yaşamlarındaki artan etkisi tarafından kısıtlanmaz ya da şekillenmez. Hali hazırda kadınların hayata bakışları zaten tüm bu durumlar ile örtüşür. Kadınlar bu durumu siyasi değerlendirmelerine dış baskılar olarak değil, daha ziyade siyasi aktörlüklerinin kilit unsurları olarak dahil ederler. Bunların pasif alıcıları değil aktif dönüştürücüleridirler. Çünkü AKP'li olmak kendilerini, düşüncelerini ve inandıklarını temsil eden partiye oy vermenin ötesinde kendilerini de ortaya koyma biçimleridir. İdeal kadını tarif ederken partinin yaptığı gibi anneliği tanımlayan birçok görüşmecimden iki çocuk annesi Sevgi tüm görüşmecileri özetleyen bir anlatıyla şöyle diyordu:

Çocuklu kadınlar çalışmamalı, çalışmak zorunda kalmamalı. Çünkü bir kadın en çok çocuklarına karşı sorumludur. Ve kendini en çok çocuklarıyla tamamlanmış hisseder.

Sevgi ilk görüşmecilerimden biriydi ve benzer söylemlerin devamının geleceğini beklemiyordum. Ama beklediğim gibi olmadı. Anneliği ve aileyi ön plana koyan kadınlar bunu yapmadıkları için çevrelerindeki diğer kadınları da eleştiriyor ve aslında partinin çizdiği sınırları takip etmeyen kadınlarla kendileri arasına da bir set çekiyorlardı. Kadının ailesine bağlı olması gerektiğini şart koşan Meral, öz kız kardeşini çocuk sahibi olduktan sonra ihtiyacı olmadığı halde çalışmakla suçluyordu. “Çocuğunu başkasına baktırıp gidip çalışmak tembellik. Çocuk anne ile büyümeli. Ama artık o kutsal annelik lafları da kayboldu” diyerek en yakınındaki örnekten kedi gibi düşünmeyen kadınları suçluyordu.

Kadınların AKP'ye oy vermeleri pek çok sebebe dayandırılabilirken basitçe benzer dünya görüşüne sahip olmaları ve aslında AKP'nin anti-feminist politikalarıyla bir sorunları olmadığı çıkarımına varmak da görüşmeler sonunda çok zor olmadı. Mecliste kadınların iyi çalışacağına inanmayan ve kadınların anneliği ve aileyi hayatlarının merkezine koymasının şart olduğunu düşünen kadınlar feminizminde kendilerine ve topluma zarar verdiğini düşünürken bunun karşısında olmaktan da çekinmediklerini ev hanımı Esra'nın şu sözleri gösteriyordu:

Mecliste, orda burada kadınlar da olsun deniyor. Beni yanlış anlama ama kadından siyasetçi olmaz. Her şeyin yakıştığı bir yer var. Neden bozuyoruz bunu. Kadının yeri evidir. Görevi anneliktir. Kadının bunları yapmaması aileyi bozar, o da toplumu bozar.

Yani aslında AKP'nin kadın seçmenin oylarını alması anti-feminist siyasetine rağmen değil sayesinde. Seçmenlerin kadınlaşma sürecindeki deneyimleri kadın aktivistlerden farklılık gösterir. Kadın aktivistlerin, ataerkil pazarlık içinde siyasal yaşam sürelerinin devamı için sınırları takip ettiğini tekrar hatırlamak önemli olacaktır. Kadın seçmenlerin endişesi ise AKP ile kazandıkları görünür olma, hayat görüşlerinin temsil edilmesi ve bir siyasi değer olarak yine siyaseten hayatta kalmayı içerse de öncelediği kaygılar temsil edilmek, güvende olmak ve rahat hissetmektir.

Sonuç Yerine

Türkiye'de AKP anti-feminist politikaları olan muhafazakâr sağ bir parti olsa da kadınları hem aktivist hem de seçmen olarak siyasete dahil etmiş olması bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Buradan hareketle de çalışma şu soruyu soruyor: Anti-feminist bir gündemde bu denli bir *kadınlaşma* nasıl mümkün olabiliyor? Kadınların siyasal katılımını parti, parti kadın kolları ve partinin kadın seçmenleri düzeylerinde ele aldığım bu makalede, kadınların aktif siyasal özneler olarak geliştirdikleri strateji ve anlayışların kritik olarak anti-feminist siyaset ile kadınlaşma süreci arasındaki ilişkiyi sürdürdüğünü vurguladım. Burada altı çizilmesi gereken nokta kadınların anti-feminizme rağmen değil, onunla beraber ve onun çerçevesi içerisinde siyasete dahil olmalarıdır. AKP'yi sadece anti-feminist toplumsal cinsiyet ajandaya sahip bir hükümet partisi olarak değil de aynı zamanda aktivist sayısını arttıran ve bununla parti mobilizasyonunu sağlayan bir siyasi parti olarak da ele alıp, partili aktivistler ile seçmeni bir araya getirmeye çalıştım. Bu noktada, kadın aktivistler ve sadık seçmenler gibi partinin görünmeyen aktörleri gün ışığına çıktı. Partinin kendileri için çizdiği çerçeveyi kabullenmiş, stratejilerini buna yönelik üreten partili aktivistler ile bu çerçeveden memnuniyet duyan kadın seçmenler bugün AKP'nin anti-feminizmini dayandırdığı nicel öznelerdir.

Nitel bir araştırma ile sürdürdüğüm araştırma sürecinin de imkanlarıyla hem bu ilişkiyi hem de kadınların siyasal özneliğini yakından izleyebildim ve kadınların istatistiki temsillerinin, parti politikaların ve ideolojilerin söylem yansımalarının limitlerinin ötesine erişebildim. Katılımcı gözlem ve mülakatlar yoluyla yaptığım saha çalışmamda bir yandan partinin İslamcı-muhafazakâr ideolojisiyle destekleyerek kurduğu anti-feminist gündeminin kadınların siyasal

katılımının sınırlarını nasıl belirlediğini izlerken, bir yandan da partinin kadınları feminist bir motivasyon ya da özgürleşme vaadi olmadan nasıl mobilize ettiğini inceledim. Öte yandan, araştırmamın da iddia ettiği gibi, kadın aktivistler, partinin katı sınırlarına meydan okumadan, siyasal mobilizasyon yeteneklerini parlatarak siyasette hayatta kalmaktadır. Kadın seçmenler de kendilerini siyasal birer aktör olarak inşa ederken, oy verme davranışlarını rutinleştirerek hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline getirmektedir. Kadın kolları aktivistlerinin ve kadın seçmenlerin elbetteki siyasal katılımdaki motivasyonları farklı. Her ne kadar benzer ideolojik bakış açısına sahip olsalar da kadın aktivistler partinin ataerkil ve anti-feminist sınırları ile daha fazla karşı karşıya gelirken onlarla baş etme yolunu siyasal ömürlerini uzatmak için bulmaya uğraşıyorlar. Kadın seçmen ise dünyayı aynı yerden algıladığı bir siyasi partinin kendilerini temsil etme sürecini verdikleri destekle onaylarken aslında partinin siyasal ömrünü uzatmaya çaba gösteriyor. Bu, bir anlamıyla da kendi siyasal varlıklarının iktidar olmasının da devamıdır. Her iki katılımcı kadın grubunun motivasyonu, partiye ve toplumsal cinsiyet gündemine kadınlar tarafından bir meydan okuma getirmemekte, tersine bu gündemin kadınların desteğiyle devam etmesini sağlamaktadır.

Kaynakça

- Anderson, Kristin (2014), *Modern Misogyny: Anti-Feminism In A Post-Feminist Era*, (Oxford: Oxford University Press)
- Arat, Yeşim (1999), "Refah Partisi Hanımlar Komisyonu", Rona, Zeynep (Der.), *Bilanço, 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları): 289-298.
- Arat, Yeşim (2005), *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, (New York: State University of New York Press).
- Arat, Yeşim (2021), "Democratic Backsliding and the Instrumentalization of Women's Rights in Turkey." *Politics & Gender*, August 1-31.
- Barakso, Maryann (2007), "Is There a 'Woman's Way' of Governing? Assessing the Organizational Structures of Women's Membership Associations", *Politics & Gender*, 3 (02): 201-227.
- Campbell, Rosie ve Sarah Childs (2015), "Conservatism, Feminisation and the Representation of Women in UK Politics", *British Politics*, 10 (2): 148-168.
- Celis, Karen ve Sarah Childs (2012), "The Substantive Representation of Women: What to Do with Conservative Claims?", *Political Studies*, 60 (1): 213-225.
- Childs, Sarah (2008), *Women and British Party Politics: Descriptive, Substantive and Symbolic Representation*, (London: Routledge).
- Childs, Sarah ve Paul Webb (2012), *Sex, Gender and The Conservative Party: From Iron Lady to Kitten Heels*, (London: Palgrave Macmillan).

- Childs, Sarah ve Rainbow Murray (2014), "Feminizing Political Parties", Childs, Sarah ve Rainbow Murray (Der.), *Deeds and words: Gendering politics after Joni Lovenduski* (ECPR Press): 73–90.
- Childs, Sarah ve Miki Caul Kittilson (2016), "Feminizing political parties: Women's party member organizations within European parliamentary parties", *Party Politics*, 22 (5): 598–608.
- Cindoğlu, Dilek ve Didem Ünal (2017), "Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of 'New Turkey'", *European Journal of Women's Studies*, 24(1).
- Cowell-Meyers, Kimberly (2021), "The Women's Movement Knocks on the Door: Theorizing the Strategy, Context and Impact of Frauen Macht Politik (FraP!) on Women's Representation in Swiss Politics", *Politics & Gender*, 17 (4): 856–856.
- Çavdar, Gamze (2022), "Why Women Support Conservative Parties: The Case of Turkey", *Political Science Quarterly*, 137 (1): 43–72.
- Dean, Jonathan ve Bice Maiguashca (2018), "Gender, Power, and Left Politics: From Feminization to "Feminisfization"", *Politics & Gender*, 14 (3): 376–406.
- Drechselová, Lucie (2020), *Local Power and Female Political Pathways in Turkey Cycles of Exclusion*, (London: Palgrave Macmillan).
- Esen, Berk ve Şebnem Gümüşçü (2016), "Rising Competitive Authoritarianism in Turkey", *Third World Quarterly*, 37 (9): 1581- 1606.
- Evans, Elizabeth (2013), *Gender and the Liberal Democrats: Representing women?*, (Manchester: Manchester University Press).
- Kretschmer, Kelly ve David Meyer (2013), "Organizing Around Gender Identities", Waylen, Georgina, Karen Celis, Johanna Kantola ve Laurel Weldon (Der.), *The Oxford Handbook of Gender and Politics*, (Oxford: Oxford University Press)
- Kittilson, Miki Caul (2006), *Challenging parties, changing parliaments: Women and elected office in contemporary Western Europe*, (Ohio State University Press).
- Gaunder, Alisa ve Sarah Wiliarty (2020), "Conservative Women in Germany and Japan: Chancellors versus Madonnas", *Politics & Gender*, 16 (1): 99–122.
- Gwiazda, Anna (2019), "Introduction to the Special Issue on Politics and Gender in Eastern Europe", *Politics & Gender*, 15 (02): 175–181.
- Gwiazda, Anna (2021), "Right-wing populism and feminist politics: The case of Law and Justice in Poland", *International Political Science Review*, 42(5).
- Hinojosa, Magda (2009), "“Whatever the Party Asks of Me”: Women's Political Representation in Chile's Unión Demócrata Independiente", *Politics & Gender*, 5 (03): 377-407.
- Hinojosa, Magda, Kim Fridkin ve Miki Caul Kittilson (2017), "The impact of descriptive representation on "persistent" gender gaps: Political engagement and political trust in Uruguay", *Politics, Groups, and Identities*, 5 (3): 435–453.
- Htun, Mala ve Laurel Weldon (2010), "When Do Governments Promote Women's Rights? A Framework for the Comparative Analysis of Sex Equality Policy", *Perspectives on Politics*, 8 (1): 207–216.
- Kandiyoti, Deniz (1988), "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society*, 2 (3): 274-290.
- Kantola, Johanna (2019), "Women's Organizations of Political Parties: Formal Possibilities, Informal Challenges and Discursive Controversies", *NORA- Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 27 (1), 4–21.
- KONDA (2018), "Konda Seçmen Kümeleri: AK Parti Seçmenleri." *KONDA*. https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2018/05/KONDA_SecmenKumeleri_AkParti_Secmenleri_Mayis2018.pdf.

- Koyuncu, Berrin ve Ahu Sumbaş (2016), "Discussing Women's Representation in Local Politics in Turkey: The Case of Female Mayorship", *Women's Studies International Forum*, September (58), 41-50.
- Lovenduski, Joni (2002), "Feminizing Politics", *Women: A Cultural Review*, 13 (2): 207–220.
- Lovenduski, Joni (2005), *Feminizing Politics: Themes for the 21st Century*, (Polity Press).
- Mansbridge, Jane (1999), "Should Blacks Represent Blacks and Women Represent Women? A Contingent 'Yes'", *The Journal of Politics*, 61(3): 628–657.
- Mayer, Nonna (2015), "The closing of the radical right gender gap in France?", *French Politics*, 13 (4): 391–414.
- Milliyet (2015), "AK Parti İstanbul İl Kadın Kolları Başkanı İffet Polat: "Türkiye'de Başörtüsü Yasağı Başta Olmak Üzere Yasakları Bitiren AK Parti Hükümetidir", <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/ak-parti-istanbul-il-kadin-kollari-baskani-iffet-polat-turkiye-de-basortusu-yasagi-basta-olmak-uzere-yasaklari-bitiren-ak-parti-hukumetidir-10813445> (30.05.2015).
- Nayeem, Nadira ve Javeed Ahmad Bhat (2022), "Representation of Women in Indian Politics", *Journal of Psychology and Political Science*, 2 (1): 19-25.
- Norris, Pippa (1996), "Mobilizing the women's vote: The gender-generation gap in voting behaviour", *Parliamentary Affairs*, 49 (2): 333–342.
- O'Brien, Diana Z (2018), "'Righting' Conventional Wisdom: Women and Right Parties in Established Democracies", *Politics & Gender*, 14 (01): 27–55.
- Özkazanç, Alev (2020), "Gender and Authoritarian Populism in Turkey: The Two Phases of AKP Rule." *Open Democracy*, February 3, 2020. <https://www.opendemocracy.net/en/rethinking-populism/gender-and-authoritarian-populism-turkey-two-phases-akp-rule/>.
- Scrinzi, Francesca (2017), "Gender and women in the Front National discourse and policy. From 'mothers of the nation' to 'working mothers?'" *New formations. A journal of culture/theory/politics*, Spring-Summer (97).
- Shin, Ki-Young (2020), "An Alternative Form of Women's Political Representation: Netto, a Proactive Women's Party in Japan", *Politics & Gender*, 16 (1): 4–25.
- Somer, Murat (2016), "Understanding Turkey's Democratic Breakdown: Old vs. New and Indigenous vs. Global Authoritarianism", *Southeast European and Black Sea Studies* 16 (4): 481-503.
- Sumbaş, Ahu (2020), "Gendered Local Politics: The Barriers to Women's Representation in Turkey", *Democratization*, 27(4), 570-587.
- Tan, Netina (2015), "Party Quotas and Rising Women Politicians in Singapore", *Politics & Gender*, 11 (01):196–207.
- Taşcan, Hasan (2021), "5,5 Milyona Ulaşan Üye Sayısı Diğer Partilerin Tüm Üye Sayılarının Çok Daha Üstünde", <https://www.haberler.com/politika/ak-parti-genel-merkez-kadin-kollari-baskani-cam-13862784-haberi/> (12.01.2021).
- Taşdemir, Salima (2013), *The Feminization of Pro-Kurdish Party Politics in Turkey: The Role of Women Activists*, (Exeter: Exeter University, Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Telseren, Aslı (2020), "Changing Gender Politics in Turkey throughout the 2000s: A Feminist Analysis of Gender Policies Pursued by Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi-AKP) Governments", *Interdisciplinary Political Studies*, 6(2): 357-395
- Tripp, Aili Mari (2013), *Political Systems and Gender*, (Oxford: Oxford University Press).

- Ulusoy, Deniz (2013), "Kadınların Ücretli-Ücretsiz Emek Kışkacı: AKP'nin Aile Politikaları ve Yeni Muhafazakarlık", Boztekin, Nihal (Der.), *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün mü?* (İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği): 112-120.
- Wängnerud, Lena (2009), "Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation", *Annual Review of Political Science*, 12 (1): 51–69.
- White, Jenny (2002), *Islamist mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*, (Seattle: University of Washington Press).
- Wiliarty, Sarah E. (2010), *The Cdu and the Politics of Gender in Germany: Bringing Women to the Party*, (Cambridge: Cambridge University Press).
- Wineinger, Catherine (2022), *Gendering the GOP: Intraparty Politics and Republican Women's Representation in Congress*, (New York: Oxford University Press).
- Wolak, Jennifer (2020), "Descriptive Representation and the Political Engagement of Women", *Politics & Gender*, 16 (2): 339–362.
- Yaraş, Sezen (2019), "The Making of The 'New' Patriarch in Women's Self-Narrations of Political Empowerment: The Case of Local Female AKP Politicians in The Aftermath of 2009 Elections", *Turkish Studies*, 20 (2): 273–296.
- Young, Lisa (2000), *Feminists and party politics*, (Ann Arbor: University of Michigan Press).